

D WAASHEID DOET LEVEN

DE ACTUELE STREKKING VAN ERASMUS' "LOF DER ZOTHEID"

Alleen dankzij de zotheid kan de mens het aardse leven aan. Nemen we alles serieus, dan is het menselijke bestaan niet te verdragen. Sterker nog, we danken onze geboorte aan verdwazing, anders waren we allang uitgestorven. Verlieft worden betekent uitschakeling van je verstand. Vormt die zinsbegoocheling dan niet de grootste verdwazing? Alle redelijkheid wijkt, elke controle over lichaam en geest valt weg en pas dan ben je geschikt voor de bijslaap. En ook die geschiedt allerdwaaft: de paring verloopt immers niet via toonbare lichaamsdelen als het hoofd, gezicht, de handen of oren. Nee, dat gaat via een aanhangsel "dat je niet zonder te lachen kunt noemen, de voortbrenger van het menselijk geslacht".

Maar ben je eenmaal geboren, dan is de barse wereld vol kommer en kwel slechts begaanbaar door jezelf van alles wijs te maken. De grootste zotheid is het cultiveren van volkomen uit de lucht gegrepen eigenliefde en het ontkennen van elk aardse ongerief, inclusief de sterfelijkheid. Vooral oude mensen gaan zich daaraan te buiten. Niemand met enig verstand kan toch de minste illusie koesteren over dit leger van "stotteraars, dwazen, tandelozen, grijsaards en kaalhoofdigen", ook nog eens smerig, krom, armzalig, gerimpeld en impotent. Maar tegen elk beter weten in verven bejaarde mannen hun haren, zetten een pruik op, gebruiken een varkensgebit en worden hopeloos verliefd op een jong meisje. Nog dwazer zijn oude vrouwtjes, rondwankelend als een lijk dat net teruggekeerd is uit de onderwereld. Ze gedragen zich krols, smeren zich vol met zalf en geuren, "zijn niet bij de spiegel weg te slaan, trekken hun schaamhaar uit, laten hun verschrompelde en slappe borsten zien en wekken met bevende stemmetjes hun verwelkte verlangen weer op". Verder drinken ze naar hartenlust, dansen mee met

HERMAN PLEIJ

werd in 1943 geboren in Hilversum. Hij studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), waar hij in 1979 promoveerde op *Het Gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*. Van 1981 tot 2008 was hij hoogleraar in de Historische Nederlandse Letterkunde aan de UvA. Hij publiceerde diverse essays en boeken, waarvan de belangrijkste zijn: *Dromen van Cocagne* (1997); *Hollands welbehagen* (1998); *Tegen de barbarij: tien stukken over de Nederlandse beschaving* (1999); *De herontdekking van*

Nederland: over vaderlandse mentaliteiten en rituelen (2003); *Van karmijn, purper en blauw; over kleuren van de Middeleeuwen en daarna* (2002); *Erasmus en het poldermodel* (2005); *De eeuw van de zotheid; Plaatsen van herinnering, deel I* (2007); *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, deel II: van 1400 tot 1560* (2007); *Anna Bijns, van Antwerpen* (2011) en *Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse Identiteit* (2014).

Contact: h.pleij@uva.nl

de jonge meisjes, schrijven liefdesbriefjes en smeren honing op bepaalde lichaamsdelen. Maar is het verstandig om zulke dwaze bejaarden hard uit te lachen? Door je zinnen te benevelen bezorgt de zotheid je een suikerzoet leven tot aan de dood.

Dat wordt allemaal aangeroerd door Vrouwe Zotheid in Erasmus' *Lof der Zotheid* uit 1509. Daarin zingt ze niet alleen haar eigen lof, maar maakt tegelijkertijd al haar volgelingen belachelijk. Ze is de personificatie van een levenshouding die gestuurd wordt door het motto: bedrieg jezelf, anders houd je het niet uit op aarde. En haar afkomst geeft al aan dat ze de echte wereld ontkent. Ze is geboren op de Gelukzalige Eilanden "waar alles zonder ploegen en zaaien opkomt". Een paradijs dus, weliswaar in zijn oervorm na de zondeval voor de mens gesloten, maar met hier en daar nog een toegankelijk filiaal voor wie dat geloven wil: Atlantis, El Dorado, Cocagne, Luilekkerland. Daar hoef je je niet in te spannen, komen ziekte en ouderdom niet voor en kun je genieten van de heerlijkste kruiden: te midden van al die heerlijkheden is de Zotheid lachend ter wereld gekomen.

GELEERDENVERMAAK

Wat Erasmus (1466 – 1536) zelf vertelt over het ontstaan van zijn *Lof der Zotheid* klopt waarschijnlijk wel. Op aanraden van zijn vrienden reist hij in 1509 vanuit Italië naar Engeland. Daar is Hendrik VIII aan de macht gekomen en die staat bekend als humanist met een warm hart voor de letteren. Gedurende de lange reis op de rug van een paard verdrijft Erasmus de verveling met allerlei gedachtespels. Spelend met de naam van zijn boezemvriend en gastheer Thomas More komt hij op "moria", de

dwaasheid. En gezien Mores onovertroffen gevoel voor humor en snedigheid besluit Erasmus een lofrede op de zotheid voor hem te ontwerpen. Aangekomen bij het gezin van zijn gastheer werkt hij in een zevental dagen zijn aantekeningen uit tot een compleet vertoog. Naar eigen zeggen heeft hij daar de tijd voor omdat zijn boeken nog niet gearriveerd zijn, en ook omdat hij weer lijdt aan nierstenen die elk serieus (!) werk in de weg staan.

Het mag geen twijfel lijden dat Erasmus geleerdenvermaak op het oog heeft. De tekst bevat talrijke verwijzingen naar citaten en gedachten van een menigte klassieke auteurs, die slechts voor geleerden van vergelijkbaar formaat te volgen zijn. Sterker nog, ze horen bij het intellectuele vermaak: Erasmus daagt zijn lezers uit om zijn verwijzingen te herkennen en te doorgronden. Hij is zeker niet uit op publicatie in druk. In de beslotenheid van urenlange tafelgesprekken wisselen vriendenkringen onder de humanisten gevatheden onder elkaar uit. Dat gebeurt in het kader van vurige debatten over alles wat kerk en staat beroert, waarbij ze extreme standpunten beproeven: aflaten, biecht, celibaat, bedelmonniken, oorlogszuchtige vorsten en pausen. Hierin vindt Erasmus de hoogste voldoening: “Vaak ga ik met geleerde vrienden, vooral wanneer er geen zwakke broeders bij zijn, vrijelijk in debat over alle mogelijke onderwerpen, soms om iets te onderzoeken, soms om een nieuw idee te beproeven en soms ook omdat ik het leuk vind.”

Ondanks dit voorbehoud is de *Lof der Zotheid* toch buiten zijn weten in 1511 naar een Parijse drukpers gebracht: zijn vrienden hebben afschriften gemaakt en een daarvan is geleet als kopij. Verontwaardigd reist Erasmus af naar Parijs om daar in 1512 een door hem geautoriseerde druk te bezorgen – de clandestiene editie staat vol fouten. Vanaf dat jaar blijft hij tot 1532 sleutelen aan de inhoud, gedreven door de aanhoudende kritiek die hij een enkele keer onderschrijft. Uiteindelijk komt er zo'n 20 procent tekst bij. Erasmus zou stomverbaasd zijn om te horen dat zijn naam in de hele wereld allereerst met deze tekst verbonden wordt – er bestaan versies in meer dan tachtig talen. Kennelijk bevat dit werk allerlei aanknopingspunten, die overal ter wereld en in alle eeuwen de mens diep kunnen raken. Zelf ziet hij zich voor alles als filoloog, in het bijzonder de tekstenzuiveraar die het christelijke erfgoed in de meest oorspronkelijke vorm probeert te herstellen.

LAAT JE NOOIT IMPONEREN DOOR GELEERDEN

Vrouw Zotheid zingt haar eigen lof en wenst de wereld geluk met haarzelf. Desondanks breekt ze haar volgelingen tot de grond af, in soms moeilijk te volgen afwisselingen. Nu eens staat ze voor irrationele domheid, dan weer belichaamt ze het gezonde verstand. Dat laatste kan alleen maar floreren door elke geleerdheid af te wijzen, maar blijkt toch in staat tot scherpe observaties die haaks staan op intellectueel onvermogen.

Wie is er dan aan het woord? En wordt ook niet de meest trefzekere satire onderuitgehaald doordat de zotheid die oppert? Voor een deel zijn die dubbele bodems bewust in de lofrede aangebracht, maar er zijn toch ook plaatsen waar Erasmus lijkt te vergeten wat hij aan het doen is. Dan neemt hij in feite zelf het woord en slaat een hekelende toon aan zonder omwegen. Die onevenwichtigheid lijkt inderdaad te volgen uit een compositie op de rug van een paard en een voltooiing in slechts een week, waarbij de auteur ook nog eens gekweld is door aanvallen van nierstenen.

Maar het blijft een briljant werk. De lezer, ook die van nu, wordt voortdurend op het verkeerde been gezet met verrassende effecten. Dat bereikt een hoogtepunt als de Zottheid betoogt dat christenen toch wel de allerdwaaste mensen zijn. Die ontkennen gewoon de verdorven wereld door hun geld weg te geven aan armlastigen, smakelijk eten op te geven voor vasten, hun vijanden te beminnen en te verlangen naar de dood als het begin van een eeuwig leven. Daarvoor moet je wel compleet zot zijn. Maar staat zotheid dan niet voor de verlichte zuiverheid van een volmaakt leven naar christelijke optiek? En is dat dan dwaas?

Het hardst aangekomen is de hekeling van kerkelijke en wereldlijke gezagdragers, theologen, bedelmonniken en de onnozele massa die zich door de kerk als onderneming een rad voor ogen laat draaien. Laat je nooit imponeren door geleerden. Probeer een wijsgeer indruk op je te maken met een lange baard, bedenk dan dat geiten ook een



Studie van de handen van Erasmus door Hans Holbein de Jongere, 1523, Louvre.

sik hebben. En trap er niet in als een of andere rijk geworden onbenul begint te zwaaien met roemruchte stambomen die moeten bewijzen dat hij van hoge adel is: “De een voert zijn geslacht terug op Aeneas, de ander op Brutus, weer een ander op Arthur.” Turend vanaf de Olympus stellen de antieke goden al vast dat de mensheid weinig meer voorstelt dan een krioelend nest mieren, verbazingwekkend druk met futilliteiten. En zo is het volgens de Zotheid nog steeds.

De kerk heeft zich potsierlijk uitgedost als een wereldlijke macht met grondbezit, paleizen, klatergoud, juwelen en topsalarissen. Geheel in stijl daarmee voert ze oorlogen om haar bezittingen en macht stelselmatig uit te breiden. Maar het meeste kapitaal verdient de kerk met duurzaam ondernemen. Ze handelt in geloofsgoed, slijt certificaten voor het eeuwige leven, heeft aflaten in de aanbieding voor bekorting van de kwellingen in het vagevuur en verstrekt kerkelijke ambten tegen elk aannemelijk bod. Ter ondersteuning van haar zakelijke belangen is de eredienst uitgebouwd tot een rumoerig spektakel vol toeters en bellen te midden van aanstootgevende beelden en schilderijen. De mis zelf is nauwelijks te volgen door lawaaiige muziek en brallende gezangen.

Daar komt bij dat het arme kerkvolk bij de neus genomen wordt door de gewetenloze exploitatie van de heiligenverering. Wat heerlijk om je te laten wijsmaken, dat je niet zult sterven op de dag dat je het eerst een beeld van Sint-Christoffel ziet! Dat heeft een hele massaproductie van zijn beeltenissen in het leven geroepen. En wat wordt er niet verdiend aan al die gebeden, briefjes, spreuken en kaarsen voor een leger aan heiligen die als tegenprestatie rijkdom beloven, behouden terugkeer uit de oorlog, gunstige afloop van een schipbreuk of het terugbrengen van gestolen goed. Vooral de zorgsector heeft onder de heiligen allerlei specialismen uitgezet, waarvoor zij elk afzonderlijk de genezing in pacht hebben. Het patroon bestaat hieruit dat de aard van hun martelaarschap hen ervaringsdeskundige heeft gemaakt op het terrein van de gekwelde lichaamsdelen. De heilige Apollonia zijn de tanden uitgetrokken, waardoor zij bij de juiste benadering met kaarsen en offers de aangewezen instantie is om je van kiespijn te verlossen. De heilige Erasmus helpt tegen buikpijn, want hem zijn de darmen aan een lier uit zijn lichaam gedraaid. Enzovoort. De kroon wordt gespannen door Moedermaagd Maria, die naar brede overtuiging alles weet te regelen omdat ze een beslissende invloed heeft op haar Zoon. Daardoor is ze in feite machtiger dan God, die via haar omkoopbaar blijkt.

LOZE NIETSNUTTERIJ

De diepste afkeer toont Vrouwe Zotheid van bedelmonniken. Deze volgelingen van Sint-Franciscus en andere stichters van nieuwe kloosterorden zoeken de massa op en proberen het woord van God te slijten voor de beloning met een stuk brood en wat te

drinken. Tenminste, dat is de theorie. In de praktijk ergeren ze stad en platteland met hun loze nietsnutte-rij, gebedel en ophitsende volkspreken. Daarbij gebruiken ze theater, muziek, beestenspul, zang en dans, vooral met het oog op beloningen in klinkende munt. En natuurlijk hebben ze ook aflaten en andere tovermiddelen in de aanbidding.

Erasmus haat deze religieuze marskramers die het evangelie verkwanselen om er zelf beter van te worden: “Lieve hemel, wat maken ze een gebaren, wat kunnen ze hun stem mooi ombuigen, wat zingen ze, wat zwaaien ze heen en weer, wat trekken ze allemaal voor gezichten, wat veroorzaakt hun geschreeuw een opschudding.” Onder hen telt hij ook zijn felste vijanden, die hem in hun opzweepende preken proberen te verketteren. Hij laat de Zotheid eerst vaststellen dat iedereen deze monniken vervloekt, maar dat ze desondanks een hoge dunk van zichzelf blijven koesteren. De meesten zijn er trots op dat ze niet kunnen lezen, want dat beschouwen ze als het toppunt van vroomheid. Ze balken als ezels in de kerk, want daarmee denken ze de oren van de heiligen te strelen. Ze zijn zelfs van mening dat ze aan de apostelen doen denken, als ze met al hun vuiligheid, stank en boerse onwetendheid aan de deuren om eten bedelen. Maar de buiken van deze oplichters staan strak van het verzwelgen van bergen vis: zo demonstreren ze hun hang naar vasten. Sommigen beroemen zich erop dat ze in nog geen zestig jaar geld hebben aangeraakt – daarvoor trekken ze namelijk altijd eerst twee handschoenen aan. Haalt iemand het in zijn hoofd om deze horzels te prikkelen, dan wreken ze zich meteen met laster: “En ze houden niet op met blaffen voordat hun een kluif is toegeworpen.”

Erasmus steekt ook de draak met zichzelf – zelfspot is hem in het algemeen niet vreemd. Zijn brieven luistert hij soms op met karikaturen van zijn hoofd als knoestige kop. Misschien heeft hij er als jonge monnik beter uitgezien. Als de schilder Hans Holbein junior hem in de marge van een exemplaar van de editie 1515 van de *Lof der Zotheid* vleit met een pentekening van hemzelf als geleerde in vol bedrijf, roept Erasmus uit: “O, als ik er nog zo uitzag, nam ik meteen een vrouw!” In de tekst zelf laat hij Vrouwe Zotheid uitroepen dat er weinig dwazer is om in brons gegoten op de markt te willen staan. Ook elders in zijn werk keert Erasmus zich tegen de ijdelheid om te koop te lopen met je eigen beeltenis.

Niettemin zal hij de meest geportretteerde, niet-adellijke persoon van zijn tijd



Pentekening van Erasmus door Hans Holbein de Jongere op een frontispice van *Lof der Zotheid*.

te breedspakig ben geweest, bedenk dan maar dat zowel de Zotheid als een vrouw aan het woord is geweest. En vergeet ook dat Griekse spreekwoord niet: *een zotte man zegt vaak iets dat helemaal niet gek is*, tenzij u wellicht vindt dat dat niet op vrouwen slaat.” De dubbele bodems zijn valkuilen geworden. Want wie is er nu eigenlijk steeds aan het woord geweest: de Zotheid of Erasmus? En wat moeten we nu wel of niet serieus nemen?

Hoe dan ook wordt in de *Lof der Zotheid* aan de lopende band het absolutisme geheeld van een vaststaand gelijk en het daarmee verbonden geweld. Dat geldt ook voor de waanwijsheid van geleerden en gezagdragers, de profijtjucht van populistische bespe- lers van collectief onbenul, de oorlogszuchtige hang naar eerwraak van vorsten en het extremisme van allen die nooit geleerd hebben om te relativeren. Zulke uitdagend gebrachte boodschappen verdienen het meer dan ooit om gehoord te worden. En te blijven.

Voor deze tekst is gebruikgemaakt van Petty Banges vertaling van de *Lof der Zotheid* (Nijmegen, 2000). Erasmus' *Correspondentie* wordt sinds 2004 gepubliceerd in het Nederlands: tot nu toe zijn twaalf delen verschenen (www.correspondentie-erasmus.nl); zijn *Verzameld werk* verschijnt sinds 2001 bij Athenaeum, Polak & Van Gennep en bestaat inmiddels uit zes delen (www.singeluitgeverijen.nl/athenaeum/). In Gouda, waar de denker 550 jaar geleden is geboren, is 2016 uitgeroepen tot Erasmusjaar. Museum Gouda organiseert een grote tentoonstelling over het gedachtegoed van Erasmus, *Ik wijk voor niemand*. Deze expositie loopt tot en met 26 juni 2016. Museum M in Leuven brengt dan weer een tentoonstelling over *Utopia*, het wereldberoemde boek van Erasmus' boezemvriend Thomas More. Van 20 oktober 2016 tot 17 januari 2017, www.leuven.be